

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 4, p. 219-242, June 2018

DOI Number: 10.9737/hist.2018.616

II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Ziraî Kombinalar Tarihi Hakkında Bir İnceleme (1937-1949)

*A Study of the History of Agricultural Combines in the Period and Aftermath of the
World War II (1937-1949)*

Dr. Nadir YURTOĞLU

(ORCID: 0000-0001-7478-3149)

Kastamonu Üniversitesi - Kastamonu

Volume 10
Issue 4
June
2018

Öz: 1937 yılında Ziraî Kombinalar Kurumu'nun tesisinden 1949 yılına Devlet Üretme Çiftliklerinin kuruluşuna kadar Türkiye'de tarım üretimi faaliyetleri ile bu faaliyetlerin ekonomiye olan yansımaları çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Çalışmada, Ziraî Kombinalar Kurumu'nun II. Dünya Savaşı öncesi, süreci ve sonrasında gerçekleştirdiği üretim faaliyetleri üç dönemde ele alınmıştır. Ziraî Kombinalar Kurumu'nun tarımsal faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ekonomiye olan katkıları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Cumhuriyet arşivi belgeleri, resmi yayınlardan; zabut ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, resmi gazete, istatistik yıllıklarının yanında dönemin süreli yayınları arasında bulunan ekonomi ve tarım dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, II. Dünya Savaşı şartlarında Ziraî Kombinaların tarım üretimine sağladığı destekler göz önüne alınarak gerekli değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: 1937 yılında Ziraî Kombinalar Kurumu'nun teşkil edilmesiyle dış ülkelerden tarım alet ve makineleri ile hayvanlar satın alınarak üretimde köylüye örnek olunmaya çalışılmıştır. Bu manada beklenen verim alınamamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Ziraî Kombinalar Kurumu, ordunun ve halkın hububat ihtiyacını karşılamak amacıyla tesis ettiği 13 çiftliğindeki 1.600.000 dönümden fazla arazisinden elde ettiği 10 binlerce ton hububat üretimiyle ülkenin ipe ihtiyacını gidermeye yardımcı olmuştur. Bu suretle gerek II. Dünya Savaşı yılları gerekse savaş sonrasında ülkede baş gösteren açlık tehlikesine mani olarak milli ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziraî Kombinalar Kurumu, II. Dünya Savaşı, Tarımsal Üretim, Devlet Çiftlikleri

Abstract: This study deals with agricultural production activities and their effects on economy in Turkey from 1937, when the Agricultural Combines Authority was established, to 1949, when state hatcheries were set up. In this study, the production activities of the Agricultural Combines Authority that took place before, during and after the World War II are investigated within three periods. Evaluations on the agricultural activities of the Agricultural Combines Authority and their contributions to economy have been made based on numeric data. The source material of the study consists of Republic archive documents and official publications such as proceedings of memorandum, laws, journals of official reports, official gazettes, and statistical annuals as well as articles from economy and agriculture magazines of the period. The relevant evaluations have been made considering the contributions made by agricultural combines to agricultural production on the way to overcoming the severe conditions of the World War II. The study has found out that with the establishment of the Agricultural Combines Authority in 1937, an attempt was made to be a model to villagers through purchase of agricultural tools and machines and animals from foreign countries. However, as the expected growth was not achieved and the World War II started, the Agricultural Combines Authority helped to meet the food need of the country by producing tens of thousands of tons of cereals on a land with an area over 1,600,000 decars in its 13 farms founded to fulfill the cereals need of the army and people. By this means, it made significant contributions to national

economy by preventing the risk of starvation appearing in the country both during and in the aftermath of the World War II.

Keywords: *Agricultural Combines Authority, World War II, Agriculture, Agricultural Production, State Farms*

Giriş

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren tarım ve hayvan üretimi konusunda dünyanın en deneyimli milletleri arasında bulunan Türkler, bir yandan buğday ve darı yetiştirirken, öbür yandan atı ehlileştirerek geniş bozkırları, yüksek dağları ve nehirleri aşma imkânını elde etmiştir.¹ Bitkisel üretim, hayvancılık, tarım sanatları, ormancılık, su ve kara avcılığı gruplarını kapsayarak alan tarım sektörü, Osmanlı Devleti'nde ekonominin temelini teşkil etmiştir.² Ancak tarım üretiminde yaşanan gelişmeler, ortaya çıkan doğal afetler, haşereler, göçler, bulaşıcı hastalıklar ve savaşlar yüzünden zarara uğramıştır.³ Bu problemlere Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görülen yolsuzluklar, vergilerin ağırlığı, mal ve iş güvenliği yetersizliği, adalet sisteminin bozukluğu, toprak mülkiyeti sorunu, ilkel tarım yöntemlerinin uygulanması ve ulaşım araçlarının geriliği ile ürünlerin pazarlanması ve yol yetersizliği de ilave edilince, üretim yeterince gerçekleştirilememiş, devlet ve köylü daha da sıkıntılı bir hale düşmüştür.⁴ Bu sıkıntıları aşmada, Osmanlı köylüsü, yeterli teknik donanıma ve mücadele gücüne ulaşamadığı için başarısız olmuştur.⁵

I. Dünya Savaşı Döneminde üretimin sıkıntılı durumu, Mütareke ve İstiklal Savaşı yıllarında da artarak devam etmiştir. Savaştan önce 66 milyon dekarlık alanda yapılan hububat üretiminin, savaş dönemi ve sonrasında 35 milyon dekara düşmesi ülkede açlık tehlikesinin baş göstermesine yol açmıştır. Bunun üzerine, ekmeçlik hububata arpa, süpürge tohumu, yulaf ve palamut karıştırılmak suretiyle hububat ve ekmeç ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır.⁶

¹ Türklerin tarım ve hayvancılık deneyimleri hakkında bilgi almak için Bk. Laszlo Rasony, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1988, s. 52; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. 1-2, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 116; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1987, s. 17; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1979, s. 18; Wolfram Eberhard, "Tobaların Hayvancılığı", *Belleten*, C. IX, S. 36, Yıl: Ekim 1945, s. 486.

² Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969, s. 20; Ekonominin büyüme hızı, istihdam düzeyi, dış ticaret dengesi ve iç fiyat istikrarı ile yakından ilgili bulunan tarım sektörünün önemi, milli gelir, aktif nüfus, iç tüketim, dış ticaret ve imalat sanayine olan katkısı ile bilinir. Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, Met/er Matbaası, 6. Basım, İstanbul, 1978, s. 117; Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 109; Yusuf Saim Atasağun, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939, s. VII; Yusuf Saim Atasağun, *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1940, s. V.

³ Kadreddin Oğuzalıcı, "Köyün Sosyal Gelişimine Bir Bakış", *Köy Postası*, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 5; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, 1453-1559*, C. 2, Tekin Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1979, s. 207.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861*, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 218-219; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, C. VII, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 241-244; Oğuzalıcı, *agm*, s. 5; Tahsin Ünal, "Milli Mücadelede Ekonomik Durum", *Türk Kültürü*, S. 118, Yıl: 10, Ağustos 1972, s. 952; Nadir Yurtoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 11-12.

⁵ Kadri Oğuz, "Köylü ve Toprak", *Köy Postası*, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 3.

⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 160; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa, 1914-1922*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 32; Münif Akmanoğlu, "Tarımsal Alanda Gelişmeler", *Tarım ve Ticaret*, C. 5, S. 57, Yıl: 5, Eylül 1974, s. 22; Yurtoğlu, *age*, s. 13.

Bu şartlar altında, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'nin Mondros gibi ağır bir ateşkes anlaşmasını imzalaması, itilaf devletleri tarafından ülke topraklarının dört bir koldan işgale maruz kalmasına yol açmıştır.⁷

Yapılan milli mücadele hareketiyle düşmanın Anadolu'dan atılmasından sonra Lozan görüşmelerine ara verildiği bir süreçte Türkiye'nin, gerek ekonomik bakımdan yükselmesini sağlamak gerekse bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirleri görüşmek üzere, 17 Şubat 1923'te sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinin yanında ziraat kesiminden seçilen 1.135 delegenin katılımıyla İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır.⁸

4 Mart 1923 tarihine kadar süren on altı günlük müzakere çalışmaları neticesinde, çiftçi grubunun iktisat esasları; reji sorunu, tarımda eğitim sorunu, aşar sorunu, Ziraat Bankası ve itibar-ı zirai sorunları, yol sorunu, orman sorunu, tarımda hayvanlar sorunu, çiftçiliğe ait bazı maddeler ve ziraatta makine sorunu başlığı adı altında belirlenmiştir.⁹

Atatürk, çiftçinin ağır vergi yükünü hafifletmek amacıyla 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı Kanunla de aşar vergisini kaldırmıştır.¹⁰ Devlet gelirinin takriben % 25'sini oluşturan ve ilk bütçeye 27 milyon lira gelir temin edilen bu verginin kaldırılmasıyla, toplam vergi geliri içindeki tarımın payı, % 33'den % 10'a düşmüştür.¹¹

Atatürk, ayrıca ülke tarımının eğitim ve uygulama alanında çağdaş yöntemlere ulaşabilmesini sağlamak amacıyla 5 Mayıs 1925 tarihinde Ankara'da *Atatürk Orman Çiftliği* adıyla bilinen bir çiftlik kurmuştur.¹² Ayrıca, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Tarsus'ta

⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 1; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 16; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1983, s. 24-27; Yurtoğlu, *age*, s. 13.

⁸ Ayşe Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 9; Ayşe Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989, s. 12; Kazım Karabekir, *İktisat Esaslarımız*, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü- Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 31; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Milli Mücadele Tarihi-V, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 98; A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1981, s. 238-243; Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 64; Yurtoğlu, *age*, s. 17.

⁹ Ökçün, *age*, s. 390-405; Karabekir, *age*, s. 35-56; Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi...*, s. 21-32; Semen Aralov, *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Kum Saati Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul, 2005, s. 210-211; Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1984, s. 84; Yurtoğlu, *age*, s. 18.

¹⁰ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1341, s. 62; *Resmi Gazete*, Sayı No: 84, 23 Şubat 1341; Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965* TTK Basımevi, Ankara, 1981 s. 175-176; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2005, s. 195; Nur Sözen- Mustafa Arlı, "Atatürk Ulusal Ekonomi ve Tarım", *Atatürk ve Tarım*, Tarım Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 57-58; Yurtoğlu, *age*, s. 19.

¹¹ Erdinç Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 41; İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 16; Yurtoğlu, *age*, s. 19.

¹² Aslan Tufan Yazman, "Ankara Orman Çiftliği", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1946, s. 317; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931, s. 284; Arnold J. Toynbee, *Türkiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 237; A. Besim Gürocak, "Atatürk Çiftlikleri", *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 175; Arif Akman, "Atatürk ve Tarımsal Öğretim", *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 44; Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2008, s. 559; Yurtoğlu, *age*, s. 19.

Piloğlu Çiftliği, Dört Yol'da portakal bahçesi ile Karabasamak Çiftliği, Yalova'da, Millet ve Baltacı Çiftlikleri namıyla yine Atatürk tarafından başka çiftlikler de teşkil edilmiştir.¹³

13 yıl içerisinde büyük çaba sarf edilerek 154.729 dönüme ulaşan bu çiftlikler, Atatürk'ün 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'dan Başvekâlete yazdığı bir mektupla hazineye armağan edilmiştir.¹⁴ Bunun üzerine 7 Ocak 1938 tarihinde kabul edilen 3308 sayılı *Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkındaki Kanun* ile çiftlikleri işletmesi için Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu oluşturulmuştur.¹⁵

Bu dönemde çiftliklerin yanı sıra tohum ıslah istasyonları tarımda verim artışını özendirdiği için Cumhuriyetin ilk on yılında Ankara, Eskişehir, Adapazarı, Yeşilköy tohum ıslah istasyonlarıyla birlikte Eskişehir Dry Farming (kuru tarım) Deneme İstasyonu kurulmuştur. İzleyen beş yıl içerisinde Antalya'da bir Sıcak İklim Nebatları İslah İstasyonu, Kayseri'de Yonca Deneme ve Yonca Tohumu Temizleme İstasyonu, Erzurum'da Tohum İslah ve Deneme İstasyonu, Lüleburgaz'da Devlet Örnek ve Üretme Çiftliği, Ordu, Konya ve Çorum'da *Deneme Tarlaları* ihdas edilmiştir.¹⁶

1. Ziraî Kombinalar Kurumu'nun Tesisi ve Üretim Faaliyetleri (1937-1939)

II. Dünya savaşı yıllarına doğru Ziraî Kombinaların tesisi konusunda Tarım Bakanlığı bünyesinde çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların tamamlanmasıyla gerek çiftçilerin tarım üretimini artırıp hayat standartlarını yükselterek refaha kavuşmasını sağlamak gerekse onlara makineli tarım yapmanın yöntemlerini gösterip ilkel tarım yöntemlerinden kurtarmak amacıyla 12 Şubat 1937 tarih ve 3130 sayılı Kanun'la Tarım Bakanlığı'na bağlı Ziraî Kombinalar Kurumu teşkil edilmiştir.¹⁷ Tesisi ile birlikte kuruma, masraf tahsisatı olarak 1939 yılı sonuna kadar bakiyesi devredilmek üzere 3 milyon lira ayrılmıştır.¹⁸

Kuruluşunun hemen ardından faaliyete başlayan Ziraî Kombinalar Kurumu, dış ülkelerden tarım alet ve makinelerini satın almaya çalışmıştır. Tarım Bakanlığı'ndan yazılan tezkerede, Ziraî Kombinalarda kullanılmak üzere yabancı ülkelere tedariki zorunlu 206'şar muhtelif tipte harman makinesi, traktör, traktör pulluğunun yanı sıra 5 adet biçer döğ, sabit

¹³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 19, 25. Birleşim, 12.06.1937, s. 267; Aslan Tufan Yazman, "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1949, s. 35; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973, s. 685; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Yayına Hazırlayan: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 678; Yurtoğlu, *age*, s. 19.

¹⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 48; Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 259-260; Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 179; Soyak, *age*, s. 688; Yurtoğlu, *age*, s. 19-20.

¹⁵ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 07.01.1938, s. 101-104; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3807, 13 Ocak 1938; Yazman, *agm*, s. 36.

¹⁶ Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 26.

¹⁷ Remzi Ayözger, "Ziraî Kombinalar", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4; Ziraat Vekaleti, *Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü*, Hazırlayan Hamdi Tuncer, Ankara, 1957, s. 3; Öncel Zincirli, *Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi*, Ankara, 1994, s. 18; 3130 sayılı Kanun gereğince Ziraî Kombinalar Kurumu'na gerekli olan alet ve makineleri yerlerinde görüp incelemek ve bunların çeşitli ülkelere çalışma tarzlarını öğrenmek amacıyla üç ay süre ile Avrupa'ya gönderilecek olan Kastamonu Milletvekili Tahsin Coşkan'a 1937 yılı döviz cevvelerinden harcırah olarak 3 bin liralık döviz verilmesi 24 Mayıs 1937 tarih ve 2/6668 sayılı Bakanlar Kurulu ile kabul edilmiştir. *BCA*, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 75-Dosya No: 43-Sıra No: 20.

¹⁸ TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 12.02.1937, s. 243-249; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3538, 19 Şubat 1937; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 63. Birleşim, 24.05.1937, s. 174; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, s. 175; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 270.

ve seyyar tamirhaneler ile çeşitli yedek parçalardan Türkiye şartları ve hazine imkânlarına uygun olanlarının pazarlık ve kliring usulüyle satın alınması, 9 Nisan 1937 tarih ve 2/6363 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.¹⁹

Öte yandan Ziraî Kombinalar Kurumu'nun işlerinde kullanılmak üzere Macaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan satın alınması zorunlu 50-100 bin liralık damızlık kısrağın bedeli 3130 sayılı Kanunla verilen tahsisattan kliring esasları kapsamında ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu nedenle 2902 sayılı Kanun çerçevesinde Macaristan'da bulunan komisyon vasıtasıyla, 2490 sayılı Kanununun 46. maddesinin P fıkrasına göre damızlık kısrağın pazarlıkla satın alınması, 15 Mayıs 1937 tarih ve 2/6606 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onanmıştır.²⁰

Kurum, hem damızlık hem de çiftlik işlerinde çalıştırılmak üzere temin edilmesi kararlaştırılan hayvanlardan pazarlık yetkilerine dayanarak sadece 6 bin liralık bir satın alımın gerçekleştiğini görmüştür. Bu yetkinin Fransa, Yugoslavya ve Macaristan'dan alınacak 50-60 bin liralık iş ve damızlık hayvanı ile numunelik bir araba için de kullanılması ve 2902 sayılı Kanunun birinci maddesine göre bu alım için Ziraat Bankası İdare Meclisi Üyelerinden İhsan Abidin Akıncı ile Yüksek Ziraat Enstitüsü Doçentlerinden Selahaddin Batuhan'ın görevlendirilerek kendilerine resmî daireler harcırahından 2.500'er yüz liralık döviz verilmesi, 19 Ocak 1938 tarih ve 2/8100 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.²¹

Ziraî Kombinalar teşkilatında damızlık ve çiftlik işlerinde kullanılmak üzere elde edilmesi zorunlu hayvanların yanı sıra tarım aletlerine de ihtiyaç duyulmuştur. Kurumun genişletilmesi amacıyla satın alınacak çeşitli türde tarım aletleri ile yedek parçalarının ülke ziraat şartlarına ve hazine menfaatine uygun olarak kliring (takas) sisteminin uygulandığı memleketlerden temin edilmek şartıyla pazarlık yapılarak satın alınması, 4 Eylül 1939 tarih ve 2/11845 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.²²

Öte yandan, Atatürk'ün Türk Milletine bıraktığı çiftlikleri devralan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, 1938 yılında bira imal ve satışının inhisarlara devrinden sonra önemli bir sarsıntı geçirmesine rağmen, işlettiği çiftlikler zarar etmeyerek aynı yılda 196.847 liralık kâr elde etmiştir.²³

Ziraî Kombinalar Kurumu tesisinin ilk yılında 12 tip ve muhtelif markada toplamda 8.113 beygir gücünde 158 adet traktör satın almıştır. Bunlardan 2.170 beygir gücündeki 44 traktör kurum işletmelerine, 5.943 beygir gücündeki 114 traktör Ziraat Vekâleti'nin diğer işletmelerine tahsis edilmiştir. Kurumun faaliyete geçtiği 1937 yılından 1942 yılının Eylül ayına kadar 473 traktör, 627 pulluk, 50 kültivatör, 214 diskharrov, 256 mibzer, 282 biçerdöver, 234 harman makinesi, 192 selektör, 50 triyör, 60 ilaçlama makinesi, 22 biçerbağlar, 150 biçer orak, 807 orak makinesi, 622 pamuk mibzeri ve 250 çayır makinesi satın alınmıştır. Bunlardan 250 traktör, 499 pulluk, 50 kültivatör, 214 diskharrov, 256 mibzer, 275 biçer-döğer, 200 harman makinesi, 192 selektör, 60 ilaçlama makinesi ve 28 traktör kurum işletmelerine tahsis edilirken, kalanları da vekâlete bağlı diğer müesseselere dağıtılmıştır. Köylünün ödeme

¹⁹ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 73-Dosya No: 28-Sıra No: 18.

²⁰ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 74-Dosya No: 40-Sıra No: 18.

²¹ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 82-Dosya No: 8-Sıra No: 1; 2902 sayılı Kanun'un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 17.01.1936, s. 195; *Resmî Gazete*, Sayı No: 3222, 3 Şubat 1936.

²² BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 88-Dosya No: 85-Sıra No: 10.

²³ "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu", *İktisadi Yürüyüş*, S. 3, 15 İkinci Kânun 1940, s. 10; Bu çiftliklerden Ankara'da bulunan Gazi Çiftliği 1927 yılında 20 bin dönüm bataklıkının kurulması ile tarım üretimine elverişli hale getirilmiştir. İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), *İstatistik Yıllığı 1929*, Yayın No: 8, Ankara, 1929, s. 91 ; İGM, *İstatistik Yıllığı 1930*, Ankara, 1930, s. 132; İGM, *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 139; İGM, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 145

imkânları göz önüne alınarak maliyet fiyatları üzerinden satışlar yapılmış, bedeli yüksek olanlar taksitle verilmiştir.²⁴ Ancak alınan makinaların ihtiyacı karşılayamaması üzerine temin edilmesi gerekli görülen 30-40 adet harman makinesinin pazarlıkla satın alınıp bedellerinin kliring esaslarına uygun olarak ödenmesi, 9 Mart 1939 tarih ve 2/10552 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onanmıştır.²⁵

1939 yılında yapılan genişletilme çalışmalarıyla gelişme kaydeden Zirai Kombinalar İşletmesi'ne verilen belli başlı görevler şunlardır:²⁶

- 1.Devlet eliyle ve onun adına geniş ölçüde tarım üretimi yaparak ordunun ve halkın ihtiyaç duyduğu ürünleri yetiştirmek,
2. Üretimi gerçekleştirirken aynı zamanda çevre ve iklim şartlarına uygun iyi vasıflı tohumluğu elde ederek köylünün ihtiyacını gidermek,²⁷
3. Makine ve aletler ile hayvan satın almak,
4. Gerekli organizasyonlar yaparak görevlileri istihdam etmek,
5. Bitki ve hayvan hastalıklarıyla mücadele gerçekleştirip köy kalkınması ile ilgili bütün işleri yerine getirmektir.²⁸

2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Ziraî Kombinaların Üretim Çalışmaları (1939-1945)

Türkiye'de Zirai Kombinalar fikrini ortaya atan VI ve VII. İnönü Hükümetlerinin 31 Aralık 1931'den 11 Haziran 1937 tarihine kadar Tarım Bakanlığı görevini yürütmüş olan Reşat Muhlis Erkmen olmuştur. Kombinaların hizmete girdiği bu ilk dönemde teknik tarımın köylüye yayılması konusunda yeteri kadar bir gelişme sağlanamamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması, Zirai Kombinaların gelişme sürecine etki ederek önemli hamlelerin yapılmasına ve bu kurumun ikinci teşekkül döneminin başlatılmasına neden olmuştur. Bu dönemde dünyayı derinden sarsmaya başlayan savaş koşullarının Türkiye'yi de etkisi altına alıp ülkeyi yokluk tehlikesi ile karşı karşıya bırakması, devlet işletmeleri konumunda yer alan çiftliklerin devreye sokulup üretim yaparak ordunun ve halkın buğday ihtiyacını desteklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu sıralarda halkın Toprak Mahsulleri Ofisine (TMO) verdiği yıllık 300 bin ton hububata Ziraî Kombinaların çiftliklerinde üretilerek Ofise teslim ettiği 100-150 bin ton hububatın da ilave edilmesiyle ülke büyük gıda buhranından kurtarılmıştır.

1940 yılında Zirai Kombinalar Kurumu'na 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun sağladığı imkânlardan yararlanarak verilen 10 milyon liralık bir kredi ile makine tedarikine gidilerek, üretimde yeni bir dönem başlatılmıştır. Başlangıçta Ankara'nın Polatlı ve Balâ; Konya'nın Altınova (Başkuyu), Gözlü, Özden; Kırşehir'in Malya ve Çiçekdağı; Sivas'ın Ulaş; Amasya'nın Gökhöyük; Samsun'un Gelemen; Urfa'nın Ceylanpınar; Niğde'nin Koçaş

²⁴ Arı, *agm*, s. 8.

²⁵ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 86-Dosya No: 21-Sıra No: 6; Ziraî Kombinalar Kurumu ihtiyacı için Almanya'dan satın alınması gerekli ilaç, malzeme ile aletlerinin bedelleri mevcut kliring anlaşması hükümlerince ödenmek üzere 2490 sayılı *Arturma, Eksiltme ve İhale Kanunu*'nun 46. maddesinin "O" fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması, 5 Mart 1938 tarih ve 2/8253 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 82-Dosya No: 15-Sıra No: 13; 2490 sayılı Kanun için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 02.06.1934, s. 706-722; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2723, 10 Haziran 1934.

²⁶ Ragıp Ziya Mağden, *Zirai Kombinalar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ankara, 1949, s. 8-13; Tekeli-İlkin, *agm*, s. 49.

²⁷ BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 184-Dosya No: 268-Sıra No: 17; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 298.

²⁸ Mağden, *age*, s. 8-13.

Kayseri'nin Keykubat mevkilerinde kurulan 13 açık devlet işletmesi 1.674.150 dönüm genişliğindeki araziyi işletmiştir. İşlenen arazide bilhassa buğday üretiminin önem arz ettiği bilinmektedir.²⁹

Türkiye'de ekilebilir arazinin takriben yarısı buğday üretimine ayrılmış, 3 milyon ton olan yıllık ortalama rekolte, dünya buğday üretiminin %2'sine tekabül etmiştir. Toplamda elde edilen üretimin 1.600.000 tonu köylü tüketimine, 700.000 tonu şehir tüketimine, 600.000 tonu tohum tahsisatına ayrılırken, dış ülkelere ancak 100 bin ton kadar buğday ihraç edilebilmiştir. Yıllık üretilen buğday miktarı aynı zamanda kişi başına düşen buğday miktarının 119 kilogram civarında seyretmesine de yol açmıştır.³⁰

Geniş ve dağınık bir alana yayılan 13 açık devlet işletmesinin tek merkezden idaresinin zor olması üzerine 1941 yılında Ankara, Polatlı, Niğde ve Yerköy'ü içine alan merkez bölgesi; Eskişehir, Konya, Afyon ve Trakya'yı ihtiva eden Batı Bölgesi şeklinde bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu bölgelere bağlı olarak Reyhaniye, Çukurova harası ve pamuk çiftliğiyle Karacabey harası müstakil işletmeleri de yer verilmiştir. Mısır üretimini sağlamak amacıyla Bafra, Çarşamba ve Havza'yı kapsamına alan Samsun'da ayrıca yeni bir bölge halinde tesis edilerek 25 traktörle faaliyete başlamıştır.³¹

Ziraî Kombinalar'ın bölgelere ayrılarak yönetilmesi çalışmalarının yürütüldüğü esnada *Ziraat Vekilliği Müesseselerinde Yetiştirilen Üretim Vasıtalarının Satılabilmesi ve İşler Sermaye ile İdaresi Hakkındaki 2654 Sayılı Kanun*'un 9. maddesine dayanılarak Ziraî Kombinalar işletme sermayesi talimatnamesinin yürürlüğe konulması, 15 Ocak 1940 tarih ve 2/12679 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.³²

Aynı yıl içerisinde Ziraî Kombinalar ile köy kalkınması faaliyetleri birlikte yürütülmeye çalışılmış 1940 yılı Tarım Bakanlığı bütçesinden Kombinalar ve köy kalkınma faaliyetlerine 328 bin liralık bir ödenek ayrılmıştır.³³ 1941 yılında köy kalkınma ve ziraî kombinalar genel masrafı için Bakanlık bütçesinden 105.960 lira tahsis edilmiştir. Aynı yılda tohum temizleme çalışması için Kombinalara ayrıca 125 bin liralık bir ödenek ayrılmıştır.³⁴ 1942 yılında köy kalkınma ve ziraî kombinalar genel masrafı için Bakanlıktan ayrılan ödenek miktarı 120 bin liraya çıkarılırken, tohum temizleme masrafı için Kombinalara tahsis edilen tutar 95.000 liraya düşürülmüştür.³⁵ 1943 yılında Ziraî Kombinalara 36 bin, tohum temizleme evlerine 95 bin lira

²⁹ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 285; Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ziraat Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 34, Yıl: 4, Nisan 1946, s. 114; Ayözger, *agm*, s. 5; Mağden, *age*, s. 16.

³⁰ Mağden, *age*, s. 16.

³¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.5.1942, s. 265; Şevket Arı, "Memleketin Ziraî İstihsalinde Kombinalar", *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 8; TBMM'de 1941 ve 1942 yılı bütçe görüşmeleri esnasında Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker'in Ziraî Kombinalar ile ilgili değerlendirmesi için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 56. Birleşim, 26.6.1941, s. 160; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 62. Birleşim, 25.05.1942, s. 267.

³² *BCA*, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 89-Dosya No: 127-Sıra No: 11; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1939 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 6, Toplantı: F, C. 2, 22.05.1939, S. Sayısı: 25, TBMM Matbaası, Ankara, 1939, s. 93; 2654 sayılı *Ziraat Vekilliği Müesseselerinde Yetiştirilen Üretim Vasıtalarının Satılabilmesi ve İşler Sermaye ile İdaresi Hakkındaki Kanun*'un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C.14, 23.12.1934, s. 366; *Resmî Gazete*, Sayı No: 2894, 31 Aralık 1934; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 23.05.1938, s. 326.

³³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1940 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, S. Sayısı: 150, TBMM Matbaası, Ankara, 1940 s. 37.

³⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.6.1941 s. 288-289.

³⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.5.1942, s. 282-283.

ayrılmıştır.³⁶ 1944 yılından itibaren Kombinalara tahsisat ayrılmamış ancak ihtiyaca binaen Tarım Bakanlığı bütçesinden 1946 yılında 10 bin liralık bir ödenek teklifinde bulunulmuştur.³⁷

Kurum, ayrıca elinde bulunan makinelerin bir yıl içerisinde harcayacağı motorin, benzin, gazyağı ve makine yağlarını faaliyet yılı başlangıcında satın alarak Grup Amirlikleri Merkezindeki çimento sarnıçlarında muhafaza etmiştir. Makineler çalışma mevsimine kadar bölge hangarlarında kalmış, gerekli bakım ve tamirleri kurum atölyelerinde yapılmıştır.³⁸

Ziraat Vekâleti gerek çiftçilerin iş varlığını garanti etmek, gerekse mahsulünü pazarlama imkânlarını kolaylaştırmak amacıyla Ziraî Kombinaların faaliyetlerinden yararlanmışır.³⁹ Devlet Üretme Çiftlikleri'nin kurulmasında 1941 ve 1942 yıllarındaki yiyecek sıkıntısının etkili olduğu bilinmektedir.⁴⁰ II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Türkiye'de ekonomik yapı bozulmuş, aranan mallar karaborsaya düşmüş, hayat pahalılığı olabildiğince artmıştır.⁴¹ Savaşın ağırlığını hissettirdiği 1941-1942 yıllarında iâşe darlığının engellenmesi ve ordunun dış ülkelerden tedariki zor olan yiyecek ihtiyacının giderilmesi amacıyla 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı *Millî Korunma Kanunu* kabul edilmiştir. Kanunun 39 maddesi uyarınca Kombinalara, üzerinde ziraat yapılmayan beş yüz hektardan fazla araziye bir bedel mukabilinde işletme yetkisi verilmiştir.⁴²

Kurum, bu nedenle atıl halde bulunan çiftlikleri kiralarak değerlendirme yoluna gitmiş, tohum ıslah istasyonlarında elde edilen yüksek vasıflı tohumları bu çiftliklerde üreterek halka dağıtmıştır. Ayrıca devlet adına Merkez, Batı ve Samsun bölgelerinde kurduğu 38 işletmedeki 300 bin dekar araziye faaliyete geçirmiştir.⁴³

Ziraî Kombinalar Kurumu 1940 yılında 114 traktörle 107.933 dekarı sürülen, 67.119 dekarı ikilenen⁴⁴ ve 73.972 dekarı da ekilen arazi olmak üzere toplamda 249.023 dekar arazi üzerinde çalışma yapmıştır. 1941 yılında 134 traktörle 513.365 dekarı sürme, 210.508 dekarı

³⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F. (Fevkalade), C. 2, 24.5.1943, s. 256; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 281.

³⁷ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.12.1946, S. Sayısı: 9, TBMM Basımevi, Ankara, 1946, s. 85.

³⁸ Arı, *agm*, s. 8: Ziraî Donatım Kurumu ile Ziraî Kombinalar Kurumu II. Dünya Savaşı yıllarında çiftçilere makine, alet ve parça konusunda her türlü kolaylığı göstererek bunları maliyet fiyatına çiftçiye vermiştir. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1153-1154.

³⁹ Suphi Rıza Doğukan, "Köy İçin, Köye Doğru", *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 15, 1 Ağustos 1940, s. 14.

⁴⁰ Sait Tahsin Tekeli, "Devlet Çiftliklerimizdeki Gelişmeler", *Ziraat Dünyası*, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954, s. 3.

⁴¹ II. Dünya Savaşı'nda yaşanan bu olumsuz koşullar için Bk. İhsan Ozanoğlu, "İsraf ve Sefahat", *Yeni Birlik*, 19 İkinci Teşrin, Sayı No: 6; Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 256-257; Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 314; Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul, 2008, s. 461-462; Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1977, s. 233; Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi, 1939-1945*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 63; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi, 1938-1945*, C. 2, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2003, s. 425-427.

⁴² TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 171; *Resmî Gazete*, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940; Ayözger, *agm*, s. 5; Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, *Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor*, Ankara, 1964, s. 270; II. Dünya Savaşı yıllarında ülke gelirini artırmak için 1943 yılında 4429 ve 4553 sayılı Kanunlarla tarımsal kazanç üzerinden vergi alınmaya başlamıştır. İzzettin Önder, "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 120; 4429 ve 4429 ve 4553 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunları hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 25, 04.06.1943, s. 521-528; *Resmî Gazete*, Sayı No: 5423, 7 Haziran 1943; *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 26, 26.04.1944, s. 136-145; *Resmî Gazete*, Sayı No: 5693, 28 Nisan 1944.

⁴³ Arı, *agm*, s. 8, 36.

⁴⁴ Tarlayı iki kez sürmek.

ikileme ve 180.626 dekarı da ekme olmak üzere toplamda 904.497 dekar araziyi işleyerek ekmiştir.⁴⁵

Kurum ayrıca 1942 yılında 243.771 dekarı buğday, 50.659 dekarı arpa, 19 bin dekarı mısır, 16.100 dekarı çavdar ve 250 dekarı da yulaf olmak üzere toplamda 329.780 dekar arazinin ekimini gerçekleştirmiştir. Ziraî Kombinalar Kurumu 1 Ocak 1943 tarihinden itibaren yeni bir uygulama ile kendi işletmelerinde çalışmayı kararlaştırmış, Polatlı, Yerköy, Aksaray, Sarayönü, Bafra ve Urfa çevrelerinde 353 bin dekarlık arazinin işlenmesini sağlayarak ekimini tamamlamıştır.⁴⁶ 1943 yılı çalışmalarında yeni açma nadas miktarı 817.208, ekimi yapılan alan miktarı 793.842 ve ekilen miktar ise 1944 yazlığı da dâhil 791.709 dekarıdır. Buna 1945 mahsul yılı için yapılan 159.757 dekarlık yeni açmalar da ilave edildiğinde genel toplamın 946.965 dekara yükseldiği görülür.⁴⁷

Yapılan bu ziraî faaliyetlerin sermayeye bağlı olması, Kombinalar Kurumu'nun sermayesini yükseltmesine yol açmıştır. Kurum tarafından doğrudan doğruya tarım yapmak, çiftlik ve arazi kiralayarak işletme masraflarında bulunmak için, Tarım Bakanlığı emrine verilmiş 600 bin liralık döner sermayenin 3.376.350 liraya yükseltilmesine dair Koordinasyon Kararının yürürlüğe konulması, 18 Ağustos 1942 tarih ve 2/18630 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.⁴⁸ Ayrıca 1942 malî yılı içinde Milli Korunma Sermayesinden 12.400.000 lira kadar artırılan Tarım Bakanlığı'na tahsis edilen miktardan 8.500.000 lirası çiftçilere satılmak üzere yabancı ülkelerden tarım aleti temin edilmesi için Ziraî Donatım Kurumu'na, 2. 700.000 lirası da tarım üretiminin artırılması için Ziraî Kombinalara verilmiştir.⁴⁹ Böylece 1940 yılından itibaren muhtelif kararnamelerle Milli Korunma Fonundan alınan sermaye toplamı 10.396.350 liraya ulaşmıştır. Bu tutarın 6.610.000 lirası sabit sermayeye, 3.786.350 lirası da kullanılan sermayeye tahsis edilmiştir. Sabit sermaye karşılığı olarak mevcut nakit ve alacaklarla beraber amorti ve imha bedelleri indirildikten sonra elde bulunan makine ve inşaat değerleri tutarının 5.598.805,54 liraya, işler sermaye karşılığının da nakit alacak ve ayniyat olarak 6.499.004,93 liraya ulaştığı bilinmektedir.⁵⁰

Tarım Bakanlığı tarafından Ziraî Kombinalar Kurumu'nun sermayesi ile ödeneğinin yükseltilmesi artan personel masraflarını gidermede de faydalı olmuştur. Müessesenin merkez ve taşra teşkilatı kadrolarının onaylanmasına ve Milli Korunma Kanunu'na göre verilen sermayelerle ilgili aylık hesap bilgilerinin TC Ziraat Bankası'na yılsonundaki bilançolar halinde gönderilmesine izin verilmesine dair K/498 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 18 Ocak 1944 tarih ve 3/288 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.⁵¹

Ziraî Kombinalar Kurumu'nun sermayesini artırmasına paralel olarak çiftlikleri de hizmetlerini artırmıştır. Bu çiftliklerden biri de Malya Çiftliği'dir.

2.1.Malya Çiftliği

Ziraî Kombinalar bünyesinde teşkil edilen Malya Ziraî Kombina İşletmesi, Kırşehir'in 27 km kadar Kuzey Doğusunda 220 bin dönüm arazi üzerine 1942 yılında kurulmuştur. Çiftliğin

⁴⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.5.1942, s. 265.

⁴⁶ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.5.1943, s. 244.

⁴⁷ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 270.

⁴⁸ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 99-Dosya No: 77-Sıra No: 2.

⁴⁹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 20. Birleşim, 24.5.1943, s. 159-160; Tarım üretiminin geliştirilmesi sermayeye dayandığından 26.01.1341 tarih ve 549 sayılı *Ziraat Müesseselerine Sermaye Vazına Dair Kanun*'un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.01.1341, s. 52; *Resmî Gazete*, Sayı No: 84, 23 Şubat 1341.

⁵⁰ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 270.

⁵¹ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 104-Dosya No: 7-Sıra No: 33.

adını taşıyan Malya kelimesi Maliye kelimesinden gelmiş olup zamanla halkın diline Malya şeklinde intikal etmiştir. 1948 yılında 100 bin dönüm buğday, 12 bin dönüm arpa ve 15 bin dönüm çavdar ekilerek dönüm başına 236 kg buğday, 364 kg arpa ve 148 kg çavdar verim alınmış, toplam arazinin bir kısmı nadasa bırakılarak ekim ayında aynı mahsullerin tekrar ekimi sağlanmıştır. Malya Zirai Kombina İşletmesinde hasat mevsimi Temmuz ayında başlamasına rağmen arazinin geniş alanı kaplaması 20 Eylül'den sonraki tarihlere kadar hasat faaliyetinin sürmesine neden olmuştur. Çiftlikteki 47 biçer-döğerin 14'ü çevredeki köylülerin mahsullerinin elde edilmesine kâr düşünmeden günlük 200 lira ücret karşılığında yardımcı olmuştur. Ayrıca isteyen her çiftçi tohum temizleme makinesinden ve tohumlukların ilaçlanmasından yararlanmışlardır.⁵²

Malya Çiftliği'nde yakın çevre köylerinden ücretle tutulmuş traktör, biçer-döğeri, kamyon ve makine kullanımında maharetli ve tamir işlerinden anlayan kişiler çalıştırılmıştır. Çiftliğin her biri 3.700 dönüm arazi ihtiva eden 2 km²'lik ve arasında ara yollar bulunan tarlalara ayrılmıştır.⁵³

Ucu bucağı görünmeyen Malya arazisinde buğdaya birinci derecede, arpaya ise ikinci derecede önem verilmiş, maharetli ellerin idaresi altında bu işletme gelişmesini sürdürerek uhdesinde değerli işletme elemanlarını yetiştirilmesiyle diğer çiftliklerin adeta depo görevini yerine getirmiştir. 1941 yılında deneme çalışmalarından başarılı sonuçlar alınması 1946 yılında bu işletmeyi Devlet Çiftliği haline getirmiştir. Çiftlikte 50'si makinist, 50'si şoför olmak üzere takriben 500 kişi görev yapmıştır. 1946 yılında 22.597.607 kg'ı buğday, 2.433.763 kg'ı arpa, 1.383.415 kg'ı da çavdar olmak üzere toplamda 26.414.785 kg mahsul TMO'ya verilmiştir.⁵⁴

2.2. Gözli Devlet Çiftliği

1942 yılında Sarayönü Grubu adı altında 287.000 dekar arazi üzerinde kurulan Gözli Devlet Çiftliği, bir süre açık işletme olarak çalışmalarını yürüterek 1946 yılında devlet çiftliği haline getirilmiştir. Kadınhanı ilçesine bağlı Gözli İşletmesinin kıraç topraklarında başta buğday, arpa ve hayvancılık alanında koyunlar yetiştirilmiştir.⁵⁵ Ayrıca aynı işletmeye bağlı Kaşınhan Deneme Tarlası ile Çumra sulama alanında yonca yetiştiriciliği için çalışma başlatılmıştır. 287.000 dönüm bir sahaya sahip olan çiftliğin 1948-1949 yılına ait nadasa bırakılan arazi miktarı 140 bin dönümü bulmuştur. Polatlı ile Sarayönü arasındaki bozkırların ortasına hayat veren Gözli Devlet Çiftliği, 1946 yılında yetiştirdiği 28.092.868 kg'ı buğday, 707.329 kg'ı arpa ve 394.861 kg'da yulaf olmak üzere toplamda 29.195.058 kg hububatı TMO'ya teslim etmiştir.⁵⁶

2.3. Özden Devlet Çiftliği

1944 yılında kurulan ve Kadınhanı ilçe sınırları içerisinde yer alan Özden Devlet Çiftliği'nde, doğal çayır alanının bulunması nedeniyle tavuk yetiştiriciliği sahasında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ahır, ağıl ve çevre şartlarının elverişli bulunması sığırcılık ve arıcılık işlerinin günden güne gelişmesine yol açmıştır. Çiftliğin hemen yanı başında tesis

⁵² Charles Enlew, "Türkiye'de Eski ve Yeni Ziraat", *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 244, Yıl: 11, 28 Şubat 1950, s. 13.

⁵³ Enlew, *agm*, s. 13.

⁵⁴ Mağden, *age*, s. 49.

⁵⁵ Bilhassa Merinos koyunu yetiştiriciliği konusunda 2582 sayılı Kanunla Tarım Bakanlığı bütçesinden 1935 yılından itibaren destek sağlanmıştır. Bu Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 05.07.1934, s. 988; *Resmî Gazete*, Sayı No: 2752, 15 Temmuz 1934; Ayrıca Sığır yetiştiriciliği teşvik etmek için kurulacak inekhanelerin her birine en çok 50 bin liraya kadar sermaye veren 19 Temmuz 1943 tarihinde çıkarılan 4482 sayılı Kanun'un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 25, 19.07.1943, s. 683; *Resmî Gazete*, Sayı No: 5464, 24 Temmuz 1943.

⁵⁶ Mağden, *age*, s. 49-50.

edilmiş Özden Ziraat Okulu'nda köylü çocuklarının 48.249 dönümlük bir tarım alanında pratik ve teknik bilgiyle yetiştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Nadasları 140 bin dönüm, anızları 3 bin dönüm, ikilemeleri 17 bin dönümü bulan Özden Devlet Çiftliği bozkırın ortasında açılan ve işlenen önemli bir arazi üretim merkezi haline getirilmiştir. 1946 yılı itibarıyla 1.133.043 kg'ı buğday, 287.540 kg'ı arpa ve 93.041 kg'da yulaf olmak üzere toplamda 1.519.624 kg hububat elde edilmiştir.⁵⁷

2.4. Çiçekdağı Devlet Çiftliği

Yerköy tren istasyonunun hemen yakınında 25 bin dönümlük bir arazide 1944 yılında kurulan Kırşehir sınırları içerisindeki Çiçekdağı Devlet Çiftliği'nin, anızı bozulmuş tarlaları ile ikilemeye tabi tutulmuş tarlaları 8'er bin dönümden ibarettir. İşletmede tavukçuluğun gelişmesinin tavuk yemlerine bağlı olduğu bilinmektedir. Sığır ve at yetiştiriciliği faaliyetlerinde de bir yükseliş söz konusudur. Çiftlik arazisi içerisinde bir kısım toprakların küçük bent kurarak ve kanal açarak sulanması imkân dâhilinde görülmüş, ilerleyen süreçte Teknik Ziraat Okulu'nun açılması düşünülmüştür. 1946 yılı itibarıyla 1.857.554 kg'ı buğday, 9.065 kg'ı 'da arpa olmak üzere toplamda 1.866.619 kg hububat üretilerek TMO'ya teslim edilmiştir. Ayrıca meyvecilik sahasında da Çiçekdağı Devlet Çiftliği gelişme temayülü içerisinde yer almıştır.⁵⁸

2.5. Koçaş Devlet Çiftliği

Niğde Aksaray'a bağlı Koçaş Devlet Çiftliği, Hasan, Ekecik ve Toros dağlarına doğru uzanıp giden kapalı bir ovada 24.710 hektarlık bir arazi üzerinde 1944 yılında kurulmuştur. Selçuklular döneminde de bu ovada üretim yapılarak sulama çalışmalarına önem verilmesi bu toprakların birer buğday ambarı olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ovanın geçmişine bakarak geleceği ile ilgili planlar yapan devlet adamları bu çalışmalarda bir yandan teknik bir ziraat okulunu tesis ederken öbür yandan kombina işletmesini meydana getirmiştir. Bereketli 24.710 dönüm araziye sahip Koçaş Devlet Çiftliği'nin nadasa bırakılmış arazisi 8.650 dönüm iken, ikilemeye tabi tutulmuş arazi miktarı da aynı miktardadır. 1946 yılı itibarıyla 201.276 kilogramı buğday, 161.827 kg arpa, 2.313 kg'ı da çavdar olmak üzere toplamda 365.416 kg hububat üretimi sağlanmıştır.⁵⁹

2.6. Ceylanpınar Devlet Çiftliği

Urfa grubu adı altında 1943 yılında açık işletme şeklinde kurularak 1946 yılında bir devlet çiftliği haline getirilen Ceylanpınar Devlet Çiftliği, 364.000 dönüm arazisi ile Türkiye'nin en büyük işletmelerinden biridir. Kuruluşunun ilk yılında 92.500 dekarı buğday, 52.100 dekarı arpa olmak üzere toplamda 144.600 dekar ekim yapılmıştır. Çiftlik 1946 yılı itibarıyla 22.500 dönümü açma, 177.500 dönümü nadas ve 200 bin dönümü de ikileme yapılan arazilerden teşkil edilmiştir. 1946 yılında 5.116.148 kg buğday, 9.020.523 kg'da arpa olmak üzere toplamda 14.136.671 kg hububat üretimi elde edilmiştir. Güney bölgesinde her geçen yıl üretimini artıran bu kudretli işletmenin tarlaları üzerinde rüzgârla birlikte sallanan başakları

⁵⁷ Mağden, *age*, s. 50; Çiftliklerde üretilen hububatın taşınmasında kamyonlardan da yararlandığı bilinmektedir. 1945 yılı itibarıyla Kombinalar Kurumu'na ihtiyaca binaen 39 adet kamyon daha satın alınmıştır. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 257.

⁵⁸ Mağden, *age*, s. 50-51.

⁵⁹ Mağden, *age*, s. 51; Türkiye'de Çiftlik okullarının mazisi Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar dayanır. 29 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 867 sayılı Ziraat *Vekâletine Merbut Bazı Mektep ve Müesseselerin Suret-i İdaresi Hakkında Kanun*'un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 29.05.1926, s. 913; *Resmî Gazete*, Sayı No: 403, 20 Haziran 1926.

denizlerin dalgalanışına benzetilmiştir. Ancak zaman içerisinde güneyden esen sıcak rüzgârlar tarla ürünlerinin zarar görmesine neden olmuştur.⁶⁰

2.7. Gelemen Devlet Çiftliği

Samsun ili sınırları içerisinde 1944 yılında 24.170 dekar arazi üzerinde kurulan Gelemen Devlet Çiftliği'nin bir kısım arazisi sulanabilir, diğer bir kısmı da fundalık ve çalılıklarla kaplı olduğu için ıslaha muhtaç durumda kalmıştır. Çiftlikte bir tohum ıslah istasyonu ile orman fidanlığı açılırken, Bayındırlık Bakanlığı sel felaketinin önlenmesi amacıyla uzun bir kanal oluşturma çalışmalarına başlamıştır. Ziraî Kombina İşletmesi'nin ileride birer tohum ve hayvan üretme merkezi haline getirileceği düşüncesi göz önüne alındığında Samsun'da böyle bir işletme tesisinin faydalı olacağı kabul edilmiştir. Çiftliğin kapladığı alan toplamda 24.170 dönümü bulurken, bunun 3 bin dönümü nadas, sulanabilen ve ıslaha muhtaç topraklardan teşkil edilmiştir. Gelemen Devlet Çiftliği'nde 1944 yılı itibariyle 45.291 kg olan hububat üretimi, 1945 yılında 63.500 kg'a, 1946 yılında da 255.100'a ulaşmıştır.⁶¹

2.8. Gökhöyük Devlet Çiftliği

1944 yılında Amasya sınırları içerisinde 26.641 dönüm arazi üzerinde kurulan Gökhöyük Devlet Çiftliği'nde tavuk yemleri merkezli bir tavukçuluk hareketine girişilmiştir. Düzenli ahır ve ağıllara sahip olunan çiftlikte sığır ve at yetiştiriciliği önem kazanmıştır. Bir miktar sulanabilir arazisi ve çayırılığı bulunan Gökhöyük Devlet Çiftliği'nde akarsulardan küçük bentler teşkil edilmesi suretiyle yararlanma imkânına sahip olunmuştur. Çiftlikte ayrıca Teknik Ziraat Okulu hizmete açıldığından tarımsal kalkınma üretimle birlikte iki koldan gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nadasa bırakılmış, ikilemesi yapılmış ve ekime hazır hale getirilmiş arazi miktarı 10'ar bin dönümden ibarettir. 1946 yılında 589.212 kg buğday, 316.364 kg arpa olmak üzere toplamda 905.576 kg hububat mahsulü TMO'ya verilmiştir.⁶²

2.9. Keykubat Devlet Çiftliği

1944 yılında Kayseri'de 12 bin dönüm arazi üzerinde kurulan Keykubat Devlet Çiftliği, ülkenin yonca tohumluğu üretimi davasında önemli rol alacağı düşüncesiyle çalışmalara dâhil edilerek bu yönde aday çiftlik olarak düşünülmüştür. Hububat üretimi 1945 yılında 83.691 kg, 1946 yılında ise 51.000 kg olarak gerçekleşmiştir.

2.10. Ulaş Devlet Çiftliği

Sivas'a bağlı 45 bin dönümlük bir arazide 1945 yılında kurulan Ulaş Devlet Çiftliği'nin nadas, ikileme ve işlenerek ekime hazırlanmış arazi miktarı 24 biner dönümden müteşekkildir. 1946 yılında 890.382 kg'ı buğday, 32.268 kg'ı arpa olmak üzere toplamda 1.152.479 kg hububat ürünleri elde edilmiştir. 1947 ve 1948 yıllarında üretimde daha fazla verim alınması sağlanmıştır. Tahsis ettiği buğdaylar sayesinde Erzurum'da ansızın ortaya çıkan kuraklık tehlikesinin kısa sürede atlatılmasında etkili rol oynayan Ulaş Devlet Çiftliği, bu suretle olumsuz bazı olayların yaşanmasının önüne geçmiştir. İstanbul ve Ankara'da ortaya çıkan ekmek sıkıntısının giderilmesinde Ceylanpınar Çiftliği nasıl öncü bir rol oynadıysa Ulaş

⁶⁰ Mağden, *age*, s. 51-52; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 271; Sıcak rüzgârların yanı sıra sel sularının da tarım ürünlerine zarar verdiği bilinmektedir. Çukurova bölgesinde meydana gelen sel felaketinden zarar görenlere yapılacak yardımlarda, iki ay kullanılması amacıyla gerekli alet ve makinelerinin muhtelif Koordinasyon kararları ile Ziraî Kombinalara tahsis edilmiş olan kredilerden sağlanan paralardan 250 bin liraya kadar harcanmak suretiyle satın alma imal ve tamirleri için Tarım Bakanlığına yetki verilmesi hakkındaki K/731 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 13 Mart 1948 tarih ve 3/7187 Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. *BCA*, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 116-Dosya No: 19- Sıra No: 20.

⁶¹ Mağden, *age*, s. 52.

⁶² Mağden, *age*, s. 53.

Devlet Çiftliği' de Erzurum'da yaşanan kıtlık tehlikesinin atlatılmasında aynı rolü oynamıştır.⁶³

2.11. Altınova (Başkuyu) Grubu

Konya'nın Kadınhanı ilçesi sınırları içerisinde Polatlı ile Sarayönü arasında bulunan bozkırların tam ortasında Ziraî Kombinaların 300 bin dönüm araziye sahip en büyük işletmelerinden biri olarak 1942 yılında kurulmuştur. Önce Aksaray grubu adı altında faaliyete başlayarak 1945 yılında Sarayönü-Başkuyu işletmesi haline dönüştürülmüştür. Bozkırların ortasında uçsuz bucaksız arazilerin büyük emekler harcanması karşılığında bir gönül vahası haline getirilmesi ve neler yetiştirildiğini göstermesi bakımından Altınova İşletmesi örnek teşkil etmiştir. Polatlı'ya bakarak daha düz arazide kurulan Altınova (Başkuyu) İşletmesinde buğday birinci, arpa ikinci derecede önem arz ederken, 1946 yılı itibariyle 35.647.812 kg'ı buğday 2.221.141 kg'ı arpa olmak üzere toplamda 37.868.953 kg hububat elde edilerek bu alanda rekor kırılmıştır. Buğdayın adeta altın muamelesi gördüğü ve ekmek ihtiyacının had safhaya ulaştığı bir dönemde bu miktarda bir üretiminin yapılması milli ekonomi bakımından önemli bir gelişme teşkil etmiştir. 37 milyon kg'nin üzerinde hububat üretimi o dönemde İstanbul ile Ankara halkını yıllarca açlıktan kurtaracak bir mahsul toplamı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴

2.12. Bâlâ Grubu

Ankara'nın Bâlâ ilçesi sınırlarında bulunan Bâlâ Grubu 1942 yılında 45 bin dönüm arazi üzerinde kurulmuş olup, nadasa bırakılmış ve ikilenmiş arazi miktarı 24.683'er dönümden ibarettir. Ankara'dan Kırşehir istikametine giderken gidiş güzergâhının sağ tarafında toplanmış düzenli binaları, depoları ve hangarları ile dikkat çekmiştir. Grubun bütün ikmal işleri Bâlâ İşletmesinde intizamlı biçimde yürütülmüştür. Eski kuruluşlardan biri olan Grubun 1946 yılı itibariyle 1.294.160 kg'ı buğday, 3.678 kg'ı da arpa olmak üzere toplamda 1.297.838 kg hububat üretimi elde edilmiştir. En çetin şartlarda bile çalışmalarından taviz vermeyen çiftlik elemanlarının yaptığı fedakârlıkların semeresi elde edilen bu ürünler olmuştur.⁶⁵

2.13. Polatlı Grubu

Polatlı Grubu Ankara'nın Polatlı yakınlarında 191 bin dönümlük bir arazi üzerinde 1942 yılında kurulmuştur. İşletme kısmen düz kısmen de dalgalı ve kıraç arazide tesis edilirken diğer işletmelerde olduğu gibi buğdaya birinci arpaya ikinci derecede önem verilmiştir. Grubun 90 bin dönüm, nadas arazisi ve 10 bin dönüm bozulmuş anızı olmak üzere toplamda 100 bin dönüm ekime hazır ve işlenmiş durumda arazisi mevcut olmuştur. Takriben 100 bin dönüm arazisinin de ikilemesi yapılmıştır. 1946 yılı itibariyle 11.548.247 kg'ı buğday, 1.330.408 kg'ı arpa ve 135.300 kg'da çavdar olmak üzere toplamda 13.013.955 kg hububat üretimi elde edilmiştir.⁶⁶

Tablo 1'de 1942-1945 yılları arasında Ziraî Kombinalar Kurumu tarafından ekilen dekar cinsinden arazi ile ton cinsinden hububat miktarları gösterilmiştir.

⁶³ Mağden, *age*, s. 53-54.

⁶⁴ Mağden, *age*, s. 54.

⁶⁵ Mağden, *age*, s. 55.

⁶⁶ Gös. Yer.

TABLO: 1. Ziraî Kombinaların Üretim Faaliyetleri (1942-1945)

	1942-1943		1943-1944		1944-1945	
	Ekiliş (Dekar)	Ürün (Ton)	Ekiliş (Dekar)	Ürün (Ton)	Ekiliş (Dekar)	Ürün (Ton)
Buğday	238.800	33.629	528.467	52.491	690.421	34.683
Arpa	55.698	9.054	102.553	11.244	61.457	7.094
Çavdar	16.100	1.256	47.800	3.008	14.632	460
Yulaf	37.656	3.224	104.812	6.662	99.05	467
Toplam	348.254	47.163	783.632	73.405	776.415	42.704

Kaynak: İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 249; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. s. 238; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 187.

Tablo 1'e göre 1942-1943 yıllarında 348.254 dekar olarak ekilen arazi miktarı %125,01 oranında artarak 1943-1944 döneminde 783.632 dekara, 1944-1945 döneminde de % 122,94 oranında artışla 776.415 dekara yükselmiştir. Buna karşılık 1942-1943 döneminde 47.163 ton olarak elde edilen ürün miktarı 1943-1944 döneminde %55,64 oranında bir artış göstererek 73.405 tona, 1944-1945 döneminde ise %9,45 oranında azalarak 42.704 tona düşmüştür. 1944-1945 döneminde üretimin yarı yarıya düşmesinde hava şartlarının tarım ürünlerinin yetişmesine uygun gitmemesinin etkili olduğu bilinmektedir.

3. II. Dünya Savaşı Sonrasında Ziraî Kombinaların Üretim Faaliyetleri (1945-1949)

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) olumsuz şartlarına rağmen üretimine devam ederek görevini sürdüren Ziraî Kombinalar Kurumu, savaşın sonlarına doğru ülkenin ıslah edilmiş tohum üretme işini üzerine alarak Samsun'un Çarşamba ovasında Gelemen, Sivas'ın Kangal ilçesinde Ulaş adlarında kurduğu çiftlikleri ile bu görevi yerine getirmeye çalışmıştır.⁶⁷ Ziraî Kombinalar savaşın sona ermesiyle birlikte bir yandan tarım üretimini çeşitlendirirken öbür yandan hayvancılık, meyvecilik ve fidancılık gibi yeni faaliyet alanları üzerinde çalışmalar yürütmüştür.⁶⁸

Ziraî Kombinalar İşletmesi, yeni çalışma alanları üzerinde icraatlarını yürüttüğü sıralarda 11 Haziran 1945 tarih ve 4753 sayılı *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* uygulaması kapsamında bazı devlet çiftliklerinin sınırlarının tahdidi cihetine gitmiş, Samsun, Antalya, Eskişehir ve Urfa Resülayn'daki çiftliklerin planlarının tespitine çalışmıştır.⁶⁹

⁶⁷ Ekrem Üzümeri, "Cumhuriyetimizin XXII. Yılında Tarım Bakanlığı", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 140, 31 Ekim 1945, s. 3; Yeni üretme çiftlikleri kurulması ve Kombinalar Kurumu'nun gittikçe büyümesine rağmen Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, TBMM'nin 1945 yılı bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada çiftliklerin randımanı ve gidişatı konusunda eleştirilerde bulunmuştur. Sazak'ın eleştirileri için Bk. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 58. Birleşim, 21.05.1945, s. 217.

⁶⁸ Ayözger, *agm*, s. 5; Ziraî Kombinaların tarım üretimini çeşitlendirmesinin yanı sıra üretimi artırmasıyla birlikte TMO 1945 yılında piyasalardan serbest alımlarla ve aynı olarak alınan vergi ile önemli stoklar yapmış, Ziraî Kombinalara 9 milyon lira borçlanmıştır. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 58. Birleşim, 21.05.1945, s. 206; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 125.

⁶⁹ Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ziraat Ekonomisi", *Türk Ekonomisi*, S. 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 26; 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696-707; *Resmî Gazete*, Sayı No: 6032, 15 Haziran 1945; Şevket Pamuk, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 107-108.

Çiftliklerin istikrarlı bir düzene kavuşturulmasında dönemin hükümetlerinin katkısı önemli olmuştur. Hasan Saka, 13 Ekim 1947 tarihinde TBMM’de açıkladığı I. Hükümet Programı’nda “Devletin elinde bulunan işletme çiftliklerini istihsal müesseseleri halinden çıkarıp buldukları ziraat bölgelerinde müstahsile modern usulleri öğretecek bir mektep vazifesi gördürmek ve çiftçilerin muhtaç oldukları tohumları sağlayacak örnek müesseseler haline getirmek kararındayız” diyerek, Kombinalara bağlı çiftliklerin köylüye her konuda rehberlik ederek tohum ihtiyacını gideren örnek kuruluşlar haline getirileceğini beyan etmiştir.⁷⁰

Çiftçilere tarım alanında rehberlik etmede yayın yolunun takip edildiği ve bu alana sermaye tahsisi sağlandığı bilinmektedir. K/363 sayılı Kararla Ziraî Kombinalar İdaresine tahsis edilen sermayenin kullanılacağı bazı işlere dair K/ 697 sayılı Kararın yürürlüğe konulması 7 Haziran 1947 tarih ve 3/5944 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. K/697 sayılı Karara göre, Ziraî Kombinalar Kurumu tarafından tohum, ekim dönemi, hastalık, nadas, münavebe, tarım alet ve makineleri ve makine sistemleri gibi köylülerce bilinmesi faydalı görülen konularla ilgili hazırlanan kitap, broşür, afiş ile basılan süreli yayınların masraflarının Tarım Bakanlığı’nın izni ile Kombinalara ayrılan sermayeden karşılanabilmesi uygulaması başlatılmıştır.⁷¹

Kombinaların basın ve yayın yolu ile çiftçileri tarım alanında bilinçlendirme çalışmalarını yürütmesinin akabinde Tarım Bakanlığı Muş’ta çiftçinin teknik tarım faaliyetlerine katılabilmesine rehberlik etmek ve bölgenin tohumluk ihtiyacını sağlamak amacıyla 100 bin dönümlük bir devlet çiftliği işletmesi kurulmasına karar vermiştir. Murat Suyu ile Elbahar dereleri arasında bulunan hazineye ait topraklar üzerinde kurulacak bu devlet işletmesinin 1949 yılının ekim mevsiminden önce faaliyete geçirilebilmesi için Zirai Kombinalar Kurumu ile Toprak İşleri Umum Müdürlüğü’nde hazırlık çalışmalarına girişilmiştir.⁷² Ayrıca 6 yerde devlet çiftliklerinin yer ölçme ve haritası, iki yerde de dağıtım planları yapılmıştır.⁷³

Ziraî Kombinalar Kurumu’nun yeni devlet çiftliklerini teşkil etme çalışmalarıyla her geçen gün daha da büyümesi, kârlardan hâsıl olmak kaydıyla sermayesini 1948 yılında 48 milyon liranın üzerine çıkarmasına yol açmıştır.⁷⁴

1948 yılı itibariyle zirai kombina çiftliklerinde bulunan 235 adet traktörün tamamına yakını ABD’den, tarla araçlarının çoğunluğu ise ABD veya Kanada’dan getirilmiştir. Tarım üretiminde yararlanılan bu araç ve gereçlerden 292’si biçer-döğer, 350’si pulluk, 181’i diskharrow, 189’u mibzer 58’i kültivatör iken, kalanını da az sayıda selektör, ot balya makinesi, vagonet ve muhtelif aletler oluşturmuştur. Ayrıca kombina çiftliklerinde büyük ve küçükbaş olarak 60 at, 397 inek, 6.000 koyun ve 1.400 kümes hayvanı yer almakla birlikte bu sayının artırılması yolunda çalışmalar sürdürülmüştür.⁷⁵

1948 yılında 13 çiftlikte bulunan 1.674.120 dönüm araziye 709. 680 dönümü buğday, 67.780 dönümü arpa, 16.480 dönümü çavdar ve 8.580 dönümü de yulaf olmak üzere toplamda

⁷⁰ TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 6, 85. Birleşim, 13.10.1947, s. 674; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 193.

⁷¹ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 113-Dosya No: 39-Sıra No: 4.

⁷² Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Haziran 1949, Ziraat Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, s. 181; Zirai Kombinaların faaliyetini yoğun biçimde sürdürdüğü bir dönem olan 8 Temmuz 1948 tarihinde 5254 sayılı Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk Verilmesi Hakkında Kanun çıkarılarak çiftçilere bu alanda destek sağlanmıştır. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 30, 08.07.1948, s. 778-779; *Resmi Gazete*, Sayı No: 6957, 14 Temmuz 1948.

⁷³ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 303.

⁷⁴ TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 285.

⁷⁵ Enlew, *agm*, s. 15.

802.520 dönüm mahsul ekiminden takriben 104.561.38 kg buğday, 13.598.010 kg arpa, 2.365.200 kg çavdar, 2.025.000 kg yulaf elde edilmiştir.⁷⁶

Bu mahsullerin elde edilmesinde çiftlikte çalışan personelin eğitilmiş olması önem teşkil etmiştir. Kurumun çiftliklerindeki ziraat alet ve makinelerini kullanacak personelinin yetiştirilmesi için açılacak kurslar ve atölye tesislerinin takviyesine 200 bin liraya kadar para tahsis edilmesi konusunda Tarım Bakanlığı'na yetki tanınması hakkındaki K/776 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 5 Nisan 1949 tarih ve 3/9003 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir.⁷⁷

Ziraî Kombinalar Kurumu'nun merkez teşkilatı şu birim ve kadrolardan oluşmuştur. Teknik ve İdari İşlerde; Kombinalar Dairesi Reisi, reis muavini, teknik müşavir, teknik müfettiş ve iki adet hesap müfettişi; Tesis İşleri Şubesinde, müdür ve iki adet memur; Tarla İşleri Şubesinde, müdür ve iki adet memur; Makine ve Levazım İşleri Şubesinde, müdür, şef ve iki adet memur; Zat İşleri Şefliğinde, şef ve memur; Nakit ve Ayniyat Şubesinde, nakit birimi olarak müdür, nakit muhasebe şefi, muhasebe mümeyyizi, memur kâtip, ayniyat birimi olarak ayniyet muhasibi, ayniyat mümeyyizi, levazım mümeyyizi ve iki adet memur; Muamelât Şubesinde, müdür, şef ve iki adet memur yer almıştır. Ayrıca Ziraî Kombinaların muhasebe, muamelât, merkez atölyesi, fenni tesisat bürosu, teknik ve idari memurlar, müteferrik müstahdemler gibi farklı hizmet ve kadrolarında çalışan personeli de olmuştur.⁷⁸ Kurumun bu teşkilat kadrosunun bir süre sonra K/573 sayılı Kararla değişikliği uğradığı bilinmektedir.

Ziraî Kombinalar Kurumu'nun 18 Ocak 1944 tarih ve 3/ 288 sayılı Kararla onaylanmış olan teşkilat kadrosunun değiştirilmesi hakkındaki ilişik K/573 sayılı Kararın yürürlüğe konulması, 22 Şubat 1945 tarih ve 3/2229 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. Bu Kararla idarenin merkez kadrosunun bazı birimlerinde değişikliğe gidilmiş, taşra teşkilatı ise teknik ve idari memurlar ile farklı hizmetli kadrolarından teşkil edilmiştir.⁷⁹

1949 yılı itibariyle Ziraî Kombinalar Kurumu'na bağlı 10 devlet çiftliği ile 3 grup amirliği yer almıştır. Devlet çiftliklerinin ve grup amirliklerinin başına birer müdür ile yardımcısı, ihtiyaç ölçüsünde de memur ve işçi kadrosu tahsis edilmiştir. İşletmelerde daimi kadroda bulunmayan ve mevsimlik işlerde çalışan ayrıca yüzlerce işçi görev almıştır.⁸⁰

Faaliyet döneminin sona erdiği 1950 yılı başlarına kadar 68.339.481 lira sermayesi, 1.897.621 dekar işlenmiş arazisi, 10.836 baş koyunu, 875 baş sığırı ve sayısız bağ, bahçe, fidan, süs ve orman ağaçlarıyla Ziraî Kombinalar Kurumu, Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğü'ne katılmıştır.⁸¹

SONUÇ

II. Dünya Savaşı emarelerinin ortaya çıktığı süreçte 12 Şubat 1937 tarih ve 3130 sayılı Kanun'la Tarım Bakanlığı'na bağlı Ziraî Kombinalar Kurumu'nun teşkil edilmesi, ülkede tarım işletmeciliği konusunda yeni bir dönemin başlatılmasına neden olmuştur. Kurum varlığını sürdürdüğü zamanlarda tarım verimliliğinin sağlanması ve tohum temini konusunda çiftçiye destek vererek örnek teşkil etmiştir.

⁷⁶ Enlew, *agm*, s. 15.

⁷⁷ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 119-Dosya No: 25-Sıra No: 4.

⁷⁸ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 104-Dosya No: 7-Sıra No: 33.

⁷⁹ BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 107-Dosya No: 102-Sıra No: 2.

⁸⁰ Mağden, *age*, s. 32.

⁸¹ Ziraat Vekâleti, *Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğü*, Hazırlayan Hamdi Tuncer, Ankara, 1957, s. 4.

Çiftçiye yol göstermesinin yanı sıra tarım alet ve makineleri ile tarım ilaçlarını satın alarak halkın nadas, ekim, hasat ve harmanına da yardım eden Ziraî Kombinalar Kurumu, II. Dünya Savaşı yıllarında üretimi artırmak ve ülkenin yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla Devlet Çiftliklerini meydana getirerek çalışma sürecini hızlandırmıştır.

II. Dünya Savaşının bilhassa iâşe sıkıntılarının yaşanmaya başladığı yıllarında kurum, daha da önemli hale gelmiş, ülkede varlığını hissettirmeye başlayan açlık tehlikesine karşı çiftliklerinde ürettiği hububatla halkın ve ordunun imdadına yetişmiştir.

Savaşın ortaya koyduğu ekonomik koşulların giderilmesinin için 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen Milli Korunma Kanunu çerçevesinde sermayesini artıran ve bu kanun kapsamında Tarım Bakanlığı'ndan sürekli destek alan Kurum, bu sayede devlet çiftlikleri şeklinde büyümesini sürdürerek üretim potansiyelini her geçen yıl yükseltmiştir.

Bu dönemde Kurumun çiftliklerinden elde edilen hububat ürünleriyle bir yandan insan beslenmesi için gerekli ekmek ihtiyacının giderilmesi sağlanırken, diğer yandan halkın ve ordunun sahip olduğu hayvanlar için yem ihtiyacı temin edilmiştir. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı sonrasında ülkenin bazı yörelerinde ortaya çıkan kuraklık ve yaşanan hububat sıkıntısının aşılmasında devlet çiftliklerinin önemli bir görevi yerine getirdiği bilinmektedir.

Netice itibariyle Ziraî Kombinalar Kurumu'na bağlı Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde tesis edilen 13 devlet çiftliği gerek İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve gerekse savaş sonrası dönemde yaptığı üretimlerle halkın ve ordunun binlerce ton tahıl ihtiyacıyla hayvanlarının beslenmesinde önemli bir fonksiyonu yerine getirerek ülkenin milli ekonomisine katkılar sağlamıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 75-Dosya No: 43-Sıra No: 20.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 73-Dosya No: 28-Sıra No: 18.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 74-Dosya No: 40-Sıra No: 18.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 82-Dosya No: 8-Sıra No: 1.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 88-Dosya No: 85-Sıra No: 10.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 86-Dosya No: 21-Sıra No: 6.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 82-Dosya No: 15-Sıra No: 13.

_____, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 184-Dosya No: 268-Sıra No: 17.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 89-Dosya No: 127-Sıra No: 11.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 99-Dosya No: 77-Sıra No: 2.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 104-Dosya No: 7-Sıra No: 33.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 116-Dosya No: 19- Sıra No: 20.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 113-Dosya No: 39-Sıra No: 4.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 119-Dosya No: 25-Sıra No: 4.

II. RESMÎ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

- TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 29.05.1926, s. 913.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.01.1341, s. 52.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1341, s. 62.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 05.07.1934, s. 988.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 02.06.1934, s. 706-722.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C.14, 23.12.1934, s. 366.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 17.01.1936, s. 195.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 17, 12.02.1937, s. 243-249.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 07.01.1938, s. 101-104
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 171.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 25, 04.06.1943, s. 521-528.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 25, 19.07.1943, s. 683.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 26, 26.04.1944, s. 136-145.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696-707.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 30, 08.07.1948, s. 778-779.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 63. Birleşim, 24.05.1937, s. 174.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 18, 24.05.1937, s. 175.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 19, 25. Birleşim, 12.06.1937, s. 267.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 23.05.1938, s. 326.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1940 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, S. Sayısı: 150, TBMM Matbaası, Ankara, 1940 s. 37.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 56. Birleşim, 26.6.1941, s. 160.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.6.1941 s. 288-289.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 62. Birleşim, 25.05.1942, s. 267
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 25, 25.5.1942, s. 265,282-283.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 20. Birleşim, 24.5.1943, s. 159-160.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.5.1943, s. 244, 256.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, s. 270-271, 281.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 58. Birleşim, 21.05.1945, s. 206, 217.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 125.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, C. 20, 17.12.1945, s. 257.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18.12.1946, S. Sayısı: 9, TBMM Basımevi, Ankara, 1946, s. 85.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 6, 85. Birleşim, 13.10.1947, s. 674.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 8, 26.12.1947, s. 285.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, s. 298, 303.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1153-1154.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 84, 23 Şubat 1341.

_____, Sayı No: 403, 20 Haziran 1926.

_____, Sayı No: 2723, 10 Haziran 1934.

_____, Sayı No: 2752, 15 Temmuz 1934.

_____, Sayı No: 2894, 31 Aralık 1934.

_____, Sayı No: 3222, 3 Şubat 1936.

_____, Sayı No: 3538, 19 Şubat 1937.

_____, Sayı No: 3807, 13 Ocak 1938.

_____, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

_____, Sayı No: 5423, 7 Haziran 1943.

_____, Sayı No: 5464, 24 Temmuz 1943.

_____, Sayı No: 5693, 28 Nisan 1944.

_____, Sayı No: 6032, 15 Haziran 1945.

_____, Sayı No: 6957, 14 Temmuz 1948.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Yayınları

İGM, *İstatistik Yıllığı 1929*, Yayın No: 8, Ankara, 1929, s. 91.

_____, *İstatistik Yıllığı 1930*, Ankara, 1930, s. 132.

_____, *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 139.

_____, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 145.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 249.

_____, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. s. 238.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 187.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Yeni Birlik (1942)

B. Dergiler

Bellekten (1945)

İktisadi Yürüyüş (1940-1950)

Köy Postası (1947)

Tarım Bakanlığı Dergisi (1947)

Tarım ve Ticaret (1974)

Türk Ekonomisi (1946-1949)

Türk Kültürü (1972)

Ziraat Dünyası (1954)

IV. KİTAPLAR

AFETİNAN, Ayşe, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.

_____, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, 1453-1559*, C. 2, Tekin Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1979.

AKSOY, Suat, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969.

AKTAN, Reşat, *Türkiye İktisadı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

ARALOV, Semen, *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Kum Saati Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul, 2005.

ARAR, İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

ATASAĞUN, Yusuf Saim, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.

- _____, *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1940.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Yayına Hazırlayan: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Enver Paşa, 1914-1922*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- _____, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul, 2008.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1983.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1987.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Milli Mücadele Tarihi-V, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, *Milli Şef Dönemi, 1939-1945*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861*, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876*, C. VII, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965* TTK Basımevi, Ankara, 1981.
- KARABEKİR, Kazım, *İktisat Esaslarımız*, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü- Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*, C. 2, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2003.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1979.
- KURUÇ, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.
- MAĞDEN, Ragıp Ziya Mağden, *Zirai Kombinalar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ankara, 1949.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1981.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1988.
- SERTEL, Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1977.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.
- Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, *Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor*, Ankara, 1964.
- TOYNBEE, Arnold J., *Türkiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2005.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. 1-2, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.
- TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2008.
- TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜLKEN, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1984.
- YURTOĞLU, Nadir, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- ZEYTİNOĞLU, Erol, *Türkiye Ekonomisi*, Met/er Matbaası, 6. Basım, İstanbul, 1978.
- ZİNCİRLİ, Öncel, *Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihiçesi*, Ankara, 1994.
- ZİRAAT VEKÂLETİ, *Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü*, Hazırlayan Hamdi Tuncer, Ankara, 1957.

V. MAKALELER

- AKMAN, Arif, "Atatürk ve Tarımsal Öğretim", *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 37-49.
- AKMANOĞLU, Münif, "Tarımsal Alanda Gelişmeler", *Tarım ve Ticaret*, C. 5, S. 57, Yıl: 5, Eylül 1974, s. 22.
- ARI, Şevket, "Memleketin Zirai İstihsalinde Kombinalar", *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 8, 36.
- AYÖZGER, Remzi, "Zirai Kombinalar", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4.
- ENLEW, Charles, "Türkiye'de Eski ve Yeni Ziraat", *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 244, Yıl: 11, 28 Şubat 1950, s. 13-15.

- “Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 3, 15 İkinci Kânun 1940, s. 10.
- DOĞUKAN, Suphi Rıza, “Köy İçin, Köye Doğru”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 15, 1 Ağustos 1940, s. 14.
- EBERHARD Wolfram, “Tobaların Hayvancılığı”, *Bellekten*, C. IX, S. 36, Yıl: Ekim 1945, s. 485-496.
- GÜROCAK, A. Besim, “Atatürk Çiftlikleri”, *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 175-180.
- KORUM, Uğur, “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 63-78.
- OĞUZ, Kadri, “Köylü ve Toprak”, *Köy Postası*, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 3.
- OĞUZALICI, Kadreddin, “Köyün Sosyal Gelişimine Bir Bakış”, *Köy Postası*, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 5.
- OZANOĞLU, İhsan, “İsraf ve Sefahat”, *Yeni Birlik*, 19 İkinci Teşrin 1942, Sayı No: 6.
- ÖNDER, İzzettin, “Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 113-133.
- PAMUK, Şevket, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 91-108.
- SÖZEN, Nur-ARLI, Mustafa, “Atatürk Ulusal Ekonomi ve Tarım”, *Atatürk ve Tarım*, Tarım Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 53-77.
- TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Ziraat Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 26-29.
- _____, “Olaylara Bakış, Ziraat Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 34, Yıl: 4, Nisan 1946, s. 114-126.
- _____, “Olaylara Bakış, Haziran 1949, Ziraat Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, S. 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, s. 181-185.
- TEKELİ, Sait Tahsin, “Devlet Çiftliklerimizdeki Gelişmeler”, *Ziraat Dünyası*, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954, s. 3.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 37-89.
- TOKGÖZ, Erdinç, “Atatürk’ün Tasarruf Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 35-43.
- TOPRAK, Zafer, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 19-35.
- TÜRK, İsmail, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 7-21.

II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Ziraat Kombinalar Tarihi Hakkında Bir İnceleme (1937-1949)

ÜNAL, Tahsin, “Milli Mücadelede Ekonomik Durum”, *Türk Kültürü*, S. 118, Yıl: 10, Ağustos 1972, s. 952.

ÜZÜMERİ, Ekrem, “Cumhuriyetimizin XXII. Yılında Tarım Bakanlığı”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 140, 31 Ekim 1945, s. 2-3

YAZMAN, Aslan Tufan, “Ankara Orman Çiftliği”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1946, s. 316-321.

_____, “Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1949, s. 35-38.